

In deze rubriek gaat het om verhalen over en/of reflecties op de ervaring met methodische, praktische, politieke, morele en wie weet esthetische problemen waar onderzoekers in de praktijk mee te maken krijgen. Redacteur voor deze rubriek is AnneLoes van Staa: a.van.staa@hro.nl.

Inductief én deductief analyseren bij kwalitatief onderzoek: het geheel is meer dan de delen

Martijn van Lanen

Het dilemma tussen inductief en deductief analyseren bestaat eigenlijk al sinds de wetenschapsfilosofie zichzelf als zodanig ontdekte. Dit dilemma is ook terug te vinden in de discussie over het wel of niet gebruiken van vakliteratuur bij de gefundeerde theoriebenadering, zoals in KWALON 39 omschreven door Karsten en Tummers (2008). Ditzelfde thema speelt een rol in mijn promotieonderzoek, een internationale vergelijking van het werk van professionals in de sociale sector, waarin door middel van observaties in het veld het 'hoe en waarom' van de activiteiten van sociaal werkers in kaart wordt gebracht. In deze bijdrage laat ik zien hoe ik inductief en deductief analyseren heb toegepast bij de analyse van twee casussen en wat dit heeft opgeleverd.

Aanleiding en opzet van het onderzoek¹

De sociale sector staat onder druk. Sociaal werkers lijken niet in staat om zichzelf en hun werk op een adequate en overtuigende wijze te verantwoorden, en vervallen hierbij te vaak in een retoriek van goede bedoelingen (Freidson, 2001). De vraag dringt zich op of het sociaal werk daadwerkelijk een vak is dat gebaseerd is op wetenschappelijke inzichten en een gedegen beroepsopleiding. Daaraan verwant is de vraag in hoeverre sociale interventies en methoden (internationaal) overdraagbaar zijn. Wat weegt zwaarder bij sociaal werk: de 'hardheid' van de methode, of de individuele diversiteit van de situatie? Dit is problematisch omdat de sector zich slechts marginaal weet te verantwoorden en te profileren als kenniseigenaar op haar eigen domein, en hierdoor dus vaak onder vuur komt te liggen.

Echter, om de vraag te beantwoorden of sociaal werk inderdaad een professie is in de hiervoor genoemde zin van het woord, is het eerst noodzakelijk om het werk – de dagelijkse activiteiten van deze sociaal werkers – nauwgezet in kaart te brengen. Met andere woorden: 'Wat doen *sociaal werkers* wanneer ze *sociaal werk doen*?' Alleen door uitgebreid en op systematische wijze de activiteiten van sociaal werkers in kaart te brengen kan er een aanzet gegeven worden tot het beantwoorden van de vraag of, en in hoeverre, sociaal werk daadwerkelijk een professie is. Het daadwerkelijke gedrag van sociaal werkers is

¹ Hierbij wil ik AnneLoes van Staa bedanken voor haar uitgebreide commentaar en aanvullingen op eerdere versies van dit artikel.

hierbij dus de ingang, omdat dit gedrag de articulatie is van de achterliggende opvattingen en cultureel bepaalde aannames en ideeën (Geertz, 2000). In dit promotietraject wordt door middel van een vergelijkende casestudy een vergelijking gemaakt tussen sociaal werkers in verschillende Europese steden.

Sociaal werkers worden in verschillende landen geconfronteerd met vergelijkbare problemen. De opzet van mijn promotieonderzoek is dan ook om de aanpak van drie sociale thema's (overlast, huiselijk geweld en daklozen) in drie steden (Eindhoven, Antwerpen en Leicester) te onderzoeken. Dit onderzoek is dus een 'sociaal werk-variant' van het onderzoek van Bovens et al. (2001), en zal – uiteindelijk – dus negen casussen omvatten. In dit artikel wil ik eerst beschrijven welke methoden van analyse ik voor deze vergelijking gebruik. Vervolgens geef ik hier een praktische invulling aan door de twee casussen die ik tot nu toe onderzocht heb (overlast in Antwerpen en Eindhoven) kort weer te geven. Ik sluit af met een evaluatie over de gebruikte analysemethoden, waarbij ik vooral zal inzoomen op wat volgens mij de meerwaarde is van een combinatie van inductieve en deductieve analyse (cf. Van Staa & Evers, in dit nummer).

Aanpak van het onderzoek

Aan de hand van een literatuurstudie naar het thema overlast is er een profielschets geschreven, waaraan potentiële respondenten moeten voldoen. Deze profielschets is gebruikt om relevante contactpersonen in de twee steden te benaderen. Uit een aantal oriënterende gesprekken bleek dat in Antwerpen de buurtregisseurs en in Eindhoven de outreachend veiligheidsmedewerkers het beste bij dit profiel pasten.

Naar aanleiding hiervan hebben de observaties plaatsgevonden, waarbij er steeds een aantal dagen letterlijk 'mee is gelopen' met de desbetreffende professionals. Het ging hierbij om zogeheten descriptieve observaties. De focus van de observaties was namelijk – eerst en vooral – de algemene vraag: 'Wat doen ze' (zie Spradley, 1980: 73). Tijdens deze observaties zijn er steeds veldnotities gemaakt, op basis waarvan er later observatieverslagen zijn geschreven. Deze verslagen vormden de 'ruwe data' ten behoeve van de analyse.

De rol van theorie bij de analyse

Het dagelijkse gedrag van sociaal werkers in de verschillende steden is dus de ingang van dit onderzoek. In die zin past het onderzoek binnen de gefundeerde theoriebenadering, omdat er vanuit de data theorieën worden ontwikkeld. Belangrijkste methodologische kenmerken van de gefundeerde theoriebenadering, zoals Karsten en Tummers die beschrijven (voortdurende vergelijking, geen scheiding tussen dataverzameling en analyse en de 'open' codering van de data), komen ook terug in mijn eigen onderzoek (cf. Glaser & Strauss, 1967).

Data-analyse in kwalitatief onderzoek is een veel beschreven en besproken proces; en de meningen hierover lopen vaak uiteen. Men is het echter over het algemeen met elkaar eens dat kwalitatief onderzoek een tijdrovend en arbeidsintensief proces is, dat een open

en reflexieve houding van de onderzoeker vraagt (cf. Maso & Smaling, 2004; Boeije, 2005). Waar men het echter, zoals Karsten en Tummers (2008) terecht opmerken, niet over eens is, is de rol van theorie bij de gefundeerde theoriebenadering. Anders gezegd: moet er inductief, of juist deductief geanalyseerd worden? (Zie ook het in dit nummer opgenomen essay van Van Staa & Evers). Mijn claim in dit artikel zal zijn dat juist een combinatie van beide manieren de afzonderlijke eenzijdigheid ervan kan overstijgen. Ook al is mijn promotieonderzoek niet zozeer gericht op het 'toetsen' van een bestaande theorie, er is wel behoefte aan een gemeenschappelijk analysekader voor de vergelijking van de verschillende casussen. Bij voorkeur levert de theorie een standaard 'format' op, aan de hand waarvan vervolgens de afzonderlijke casussen op eenzelfde wijze geanalyseerd kunnen worden. Miles en Huberman (1994) noemen dit een *Case-Ordered Display*. Zij beschrijven deze aanpak als volgt: 'The cases are ordered according to some variable of interest, so that you can easily see the differences [and] (...) the patterns of more and less X in the cases' (Miles & Huberman, 1994: 187 e.v.). Hoewel Miles en Huberman hier niet expliciet zeggen dat deze 'variable of interest' ook uit de theorie afgeleid kan zijn, laten ze elders in hun boek wel weten dat bij het opstellen van codes *voordat* er naar de data gekeken wordt – een deductieve wijze dus – een van de manieren om deze codes op te stellen een voorliggend conceptueel kader kan zijn (1994: 58 e.v.).

Inductief: 'Wat doen ze...?'

Voor de analyse van de data is gebruikgemaakt van het data-analyseprogramma *Atlas-ti*. Met de vraag 'wat doen ze' als sturende factor zijn de observatieverslagen doorgelezen en is elke passage waarin er sprake was van een activiteit geselecteerd en gecodeerd. Vervolgens is er een uitdraai gemaakt van al deze passages met als resultaat een tekstdocument met daarin alle data die specifiek gingen over wat de respondenten doen. Hierop heeft een tweede coderingsslag plaatsgevonden. Deze codering kan, volgens de indeling zoals onder andere Boeije (2005) deze hanteert, omschreven worden als een voortdurend afwisselen van open coderen en axiaal coderen. In feite is er namelijk tijdens dit proces onmiddellijk en voortdurend sprake geweest van iteratie. Een voorbeeld ter illustratie. De eerste passage uit het genoemde 'wat doen ze'-document was de volgende:

De komende dagen zal blijken dat ze [de outreachend veiligheidsmedewerkers in Eindhoven] weinig te vinden zijn op dit kantoor, en des te meer op straat in hun wijken.

Deze passage heb ik gecodeerd met het 'sensitizing concept' *toegankelijkheid/zichtbaarheid/netwerk*. Vervolgens ben ik de empirische validiteit van dit label gaan toetsten door de rest van het document na te lezen op dit thema. Uiteindelijk bleek dat er voldoende grond was om dit label aan te houden. Op een vergelijkbare manier zijn er nog twee andere overkoepelende thema's uitgekomen; hierna worden deze drie 'sensitizing concepts' kort toegelicht.

1. Kennen van de doelgroep en zichtbaarheid op straat

‘Doelgroep’ wordt bij deze categorie breed bedoeld. Bij de outreachend veiligheidsmedewerkers gaat het dan om het kennen van de verslaafden op straat, maar ook om de winkeliers en omwonenden van de overlastplekken. Bij de buurtregisseurs gaat het om het kennen van relevante sleutelfiguren in hun wijk, maar ook om zicht te krijgen op de demografische samenstelling van deze wijk. ‘Buiten hoor je thuis’, zegt één van hen letterlijk. Zichtbaarheid krijgt ook gestalte in hoe de buurtregisseurs denken over bureaucratie. ‘Als het langs zes lijnen moet, dan slijbt het vast.’ De essentie van het werk zoals zij dat namelijk zien is dat je snel op vragen en wensen – maar ook op overtredingen – van mensen moet kunnen anticiperen. Ook dat is dus te interpreteren als zichtbaarheid: de stad (in dit geval vertegenwoordigd door de buurtregisseur) wordt hiermee een benaderbare gesprekspartner. Als het even kan, loopt hij bij mensen ‘binnen’, zowel in zijn kantoor, als op straat.

2. ‘Actie!’

De outreachend veiligheidsmedewerkers noch de buurtregisseurs hebben veel zitvlees. Voor de outreachend veiligheidsmedewerkers gaat dit zeker op: ze hebben allen een hekel aan vergaderen omdat ze dan van hun eigenlijke werk af worden gehouden. Liefst lezen ze bij aanvang van de dienst hun mail even en gaan dan meteen de straat op. Wanneer ze ’s middags terugkeren, schrijven ze een korte dagrapportage, met daarin de voorvallen en contactmomenten van die dag; en de rest van de dag zijn ze het liefst op straat. Als er klachten zijn, worden die het liefst dezelfde dag behandeld; (potentiële) overlastplegers worden direct en actief aangesproken. Natuurlijk is het voor de meeste van deze klachten niet mogelijk om ze ook meteen op te lossen, maar het feit dat er aandacht voor de klachten is, slaat volgens de outreachend veiligheidsmedewerkers wel terug op de wijken. Voor de buurtregisseurs geldt eigenlijk hetzelfde; ze hebben ook de voorkeur voor een doortastende aanpak.

3. Methoden?

Het vraagteken bij dit label staat er niet voor niets; in de observaties viel juist de afwezigheid van het spreken over methoden op. Dat er sprake zou zijn van (expliciete) methoden van werken – en uitwisseling hiervan – is natuurlijk een hypothese van het onderzoek, die voortvloeit uit de aanleiding van dit onderzoek. Hoewel de data dus eigenlijk niet rechtvaardigen dat er hier over methoden gesproken wordt, is het toch relevant om deze afwezigheid van methodieken te benoemen. Hierbij moet wel worden vermeld dat het feit dat de respondenten niet uit zichzelf over eventuele methoden beginnen, dit niet automatisch betekent dat ze geen methoden hanteren.

Deductief: ‘... en waarom?’

Voortbouwend op de literatuurstudie (uitgevoerd ter voorbereiding op het empirische deel van dit onderzoek) zijn er drie theoretische dimensies geformuleerd die van invloed zijn

op de beroepspraktijk van sociaal werkers.² Deze drie dimensies schetsen een kader van de (verhoudingen tussen de) wetmatigheden en ruimtes waarbinnen sociaal werkers invulling geven aan hun professie. Tussen deze dimensies zitten zowel overlappings als spanningen:

- I. *persoonlijk*: de ‘mens’ achter de professional;
- II. *organisatorisch*: de ruimte die professionals in hun organisatie krijgen en ervaren, hoe strikt ze ingeperkt worden door het beleid en hoe ze zich dienen te verhouden tot zaken als tijdschrijven en verantwoording;
- III. *professioneel*: hierbij gaat het om de normen en codes waaraan de professional zich beroepshalve en ambtshalve heeft te houden; in deze categorie vallen dus ook de beroepsopleiding en beroepsgeoriënteerde belangengroepen.

Ook dit vooraf geconstrueerde kader kan gebruikt worden om de empirische bevindingen te ordenen. Voor deze deductieve analyse is in Atlas-ti eerst het label ‘en waarom’ in het leven geroepen. Vervolgens is er ook in deze fase een nieuw tekstdocument gegenereerd, met daarin alle passages waarin er expliciet sprake is van motiveringen van gedrag van de respondenten. Deze uitspraken zijn vervolgens – waar mogelijk en relevant – gecodeerd aan de hand van de hiervoor genoemde dimensies. Hierna presenteer ik kort de bevindingen.

I. Persoonlijk

Bij de outreachend veiligheidsmedewerkers komt het persoonlijke motief naar voren bij de vraag wanneer er sprake is van overlast en wanneer niet. Veiligheidsmedewerkers verschillen hierover soms van mening. Er is dus ook in de praktijk geen expliciete, unaniem gehanteerde definitie van overlast. Daarnaast is er verschil in de visie van de verschillende veiligheidsmedewerkers met betrekking tot verslaving – en dan vooral waar het gaat over de vraag of een cliënt te behandelen is. Ook bij de buurtregisseurs is er veel sprake van persoonlijke inbreng. Zo blijkt de individuele taakopvatting van de verschillende buurtregisseurs een belangrijke verklarende factor voor hoe ze hun werk doen, en welke keuzes ze hierbij maken. Opmerkingen als: ‘als het gaat samen, als het moet alleen’, en ‘ik gebruik mijn eigen kanalen, ik heb *hen* niet nodig, zij hebben *mij* nodig’, duiden erop dat de buurtregisseurs aan hun werk een duidelijke eigen inkleuring geven.

II. Organisatorisch

Bij de outreachend veiligheidsmedewerkers is het verantwoord van hun werk aan relevante superieuren eigenlijk niet ter sprake gekomen. Voor zover ze te maken hebben met een organisatorische inbedding, gaat het bij hun werkzaamheden vooral over hoe ze zich verhouden tot relevante ketenpartners, zoals de politie en de GGZ. Wat de Antwerpse buurtregie betreft: de observaties wijzen erop dat de buurtregisseurs veel eigen inbreng hebben, maar dat dit mogelijk wordt gemaakt door hun directe leidinggevenden. Diverse malen

2 Voor een – beknopt – overzicht van de literatuur verwijs ik naar mijn artikel in het *European Journal of Social Work* (Van Lanen, 2008).

komt uit de data naar voren dat, wanneer een leidinggevende vertrouwen heeft in een buurtregisseur, deze hem/haar veel vrijheid van handelen geeft. Dit is een belangrijke organisatorische voorwaarde waarbinnen de buurtregisseurs hun eigen weg kunnen gaan.

III. Professioneel

Hoe de outreachend veiligheidsmedewerkers en de buurtregisseurs hun opleiding inzetten en gebruiken tijdens hun werk, en in hoeverre deze opleiding van belang is voor de keuzes die ze hierbij maken, komt niet expliciet terug in de data. Het thema opleiding wordt slechts eenmaal expliciet genoemd bij de outreachend veiligheidsmedewerkers, als een van hen zegt dat je de achtergrond van een cliënt moet kennen, om dan vervolgens vanuit je ervaring, bagage en *opleiding* (in die volgorde) deze cliënt adequaat te kunnen benaderen.

Discussie

Wat levert het combineren van een inductieve en deductieve aanpak op; wat is het voordeel van deze analysetriangulatie? Om dit na te gaan zal ik eerst de voor- en nadelen van de beide methoden zoals ik ze hanteer afzonderlijk beschrijven. Het zal dus in eerste instantie gaan om de voor- en nadelen van inductief en deductief analyseren zoals ik deze in de praktijk van mijn eigen onderzoek ben tegengekomen; en *niet* over deze voor- en nadelen *in het algemeen*.

Om met de inductieve analyse te beginnen, een groot voordeel van deze methode is naar mijn mening de openheid en onbevangenheid waarmee de data benaderd kunnen worden. Inductief analyseren zorgt ervoor dat er geen observaties of categorieën zijn die van tevoren worden uitgesloten, of juist ingesloten. Het belangrijkste nadeel, mijns inziens, is het feit dat de validiteit van de ontwikkelde categorieën moeilijk te testen is. Daarnaast is de 'virtuele herhaalbaarheid' (Maso & Smaling, 2004: 68) van deze methode problematischer dan die bij een deductieve wijze van analyseren. Bij de laatste is er namelijk een theoretisch of conceptueel kader van waaruit men vertrekt en waarop men kan terugvallen. Kortom: inductieve analyse laat ruimte voor inventiviteit en originaliteit, maar dus ook voor gebrek aan validiteit.

Het voordeel van de deductieve aanpak is dat de drie dimensies, geformuleerd aan de hand van het voorliggende conceptueel kader, een stevig en herkenbaar gemeenschappelijk fundament kunnen vormen om tot een analyse van de negen casussen te komen; een heuristisch 'vehicle for learning' (cf. Pollit & Bouckaert, 2000: 25). Tijdens een discussie met een aantal medepromovendi van de vakgroep waarin ik verbonden ben, formuleerde een van hen het treffend als volgt: 'De vraag bij een vergelijkende studie is altijd "wat hou ik gelijk, en waarin varieer ik?".' Omdat er bij mijn onderzoek sprake is van drie verschillende thema's in drie verschillende steden, is er al heel veel 'verschillend'. Het gelijk houden van bepaalde uitgangspunten waarop (een deel van) de analyse gebaseerd wordt, is dan ook een zeer behulpzame manier om aan het einde van mijn onderzoek niet achter te blijven met negen totaal onvergelykbare casussen. Het belangrijkste nadeel van een deductieve aanpak is 'theoretisch conservatisme' (Maso & Smaling, 2004: 33). De drie dimensies zijn – ongetwijfeld – niet zaligmakend, en een risico is dat de onderzoeker zijn

data creatief interpreteert om op die manier toch de empirische validiteit van deze drie categorieën te onderbouwen. Kortom: deductieve analyse biedt een voorliggend kader om verschillende casussen toch zinvol met elkaar te vergelijken, maar kan daarmee meteen ook leiden tot ontrouw van de onderzoeker aan de eigen data.

Conclusie

De redenen waarom ik er bij mijn onderzoek voor kies om zowel inductief als deductief te analyseren, mogen duidelijk zijn: ik wil een open en onbevooroordeelde blik combineren met een centraal analysekader. De analyse van de eerste twee casussen lijkt deze keuze te onderschrijven. Aan de ene kant ligt er naar mijn mening een interessant en zinvol verhaal over wat er nu precies in de twee steden gedaan wordt bij de aanpak van overlast, en wat hierin verschillen en overeenkomsten zijn. Daarnaast ligt er op basis van relevante literatuur over de dynamiek rondom het werk van deze doelgroep een gestructureerde analyse over deze dynamiek, die wellicht een (verdere) empirische validatie geeft over deze theorieën. Welke rol speelt methodiek bij het dagelijkse werk; hoe verhouden deze 'frontliners' zich tot hun superieuren; hoe verschilt dit tussen steden en tussen doelgroepen? Dit zijn vragen waar juist het deductieve deel van dit onderzoek meer inzicht in kan geven.

Literatuur

- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Amsterdam: Boom.
- Bovens, M. et al. (2001). *Success and failure in public governance: a comparative analysis*. Cheltenham [etc.]: Elgar.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism: the third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Geertz, C. (2000). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Karsten, N. & Tummers, L. (2008). 'To read or not to read': over de waarde van vakliteratuur in kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 39, 13(3), 5-11.
- Lanen, M. van (2008). Peeping at peers: A cross-national study of professionalism in social work. *European Journal of Social Work*, 11(4), 469-473.
- Maso, I. & Smaling, A. (2004). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Miles, M.B. & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis*. London: Sage Publications.
- Pollit, C. & Bouckaert, G. (2000). *Public management reform: a comparative analysis*. Oxford: University Press.
- Spradley, J. (1980). *Participant observation*. Wadsworth: Thomson Learning.
- Staa, A.L. van & Evers, J.E. (2010). 'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. *KWALON*, dit nummer.